

направляти їх в зернові губернії з метою «здобути хліб за твердими цінами або за рахунок вилучення в куркулів». Другий декрет зобов'язував губернські та повітові ради, комнезами та профспілки організувати аналогічні загони для збирання врожаю. Третій детально регламентував організацію і структуру таких загонів, що повинні були складатися з «не менш ніж 25 осіб з числа безумовно чесних і відданих революції робітників та найбідніших селян».¹⁸

Однак нерозуміння селянами дивовижної логіки класової солідарності та насильницькі методи вилучення в них хліба в рахунок продрозкладки призвели до масового опору, який у більшовиків дістав назву «політичного бандитизму». За цих умов на армію покладалися два завдання: придушити збройний опір та допомогти продзагонам у вилученні хліба. Так, в травні 1921 року, звітуючи про виконання плану продрозкладки, Подільський губком серед причин його невиконання називає «відсутність транспорту та ненадання збройної сили у розпорядження робітників»¹⁹

Документи, що зберігаються у державному архіві Вінницької області, містять безліч свідчень того, що саме Червона Армія стала вирішальною силою у збиранні продрозкладки в Україні, зокрема в Подільській губернії.

Отже, Червона Армія, яка принесла на своїх багнетах Радянську владу, відіграла вирішальну роль у формуванні партійного та державного апарату Подільської губернії на початку 20-х років: а) у 1920-1922 рр. військові становили не менше 70% членів губернської партійної організації; б) переважна більшість партійних та державних функціонерів того періоду пройшла школу громадянської війни в лавах Червоної Армії; в) основними методами роботи партійного та державного апарату тих часів, зокрема у проведенні політики "воєнного комунізму", були методи примусу та репресій, що закономірно впливали з більшовицького принципу "хто-кого".

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Воловик В.П. Деякі концептуальні питання історії Поділля (1917-1920 рр.) // Тези XI Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1992. – С.3-5; Воловик В.П., Стопчак М.В. Селянство Поділля в боротьбі проти більшовицької влади// Тези доповідей і повідомлення XIX Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1999. – С.41-43; 2.Воловик В.П., Зінько Ю.А. Останні події Української революції 1917-1920 рр.// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія: Історія. Вип.3. – Вінниця, 2001. – С.41-45; 3. Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. – Одеса, 1980. – С.87; 4. Поділля в роки громадянської війни: Документи й матеріали. – Вінниця, 1959. – С.357, 358, 360, 405; 5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.1. – Оп.1.- Спр.212. – Арк.1; 6. Там само. – Арк.4.; 7. ДАВО. – ФП.1. – Оп.1. – Спр.1 – Арк.41.; 8. ДАВО. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.53.; 9. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1.- Спр.212. – Арк. 29; 10. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1.- Спр.212. – Арк.4; 11. ДАВО. – ФП.1. – Оп.1.- Спр.1. – Арк.41; 12. ДАВО. – ФП.1. – Оп.1.- Спр.31. – Арк.2; 13. Там само. – Арк.5; 14. Там само. 15. ДАВО. – ФП.1. – Оп.1.- Спр.2. – Арк.55; 16. Хоскінг Дж. История Советского союза.1917-1991. – Смоленск,2001. – С. 66; 17. Ленін В.І. Заключне слово на нараді голів повітових, волосних і сільських виконавчих комітетів Московської губернії. // Повне зібрання творів. – Т.41. – С. 347; 18. Собрание узаконений, 1917-1918. - № 57. – С.633; №62. – С.677; 19. ДАВО. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.212. – Арк.1.

О.О. Стадник

ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬОГО І КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПОДІЛЛІ В 1920-30-Х РР.

В період непу радянська влада постійно надавала великого значення розвитку освіти і культури в українському селі.

Мирне господарське будівництво потребувало кваліфікованої робочої сили, здатної осмислено будувати нові засади економічного розвитку країни, формувати нове освітнє і культурне середовище. Ці питання можна було вирішувати через ліквідацію неписьменності і формування нової інтелігенції.

Питання формування освітнього і культурного середовища на Поділлі у 1920-30-х рр. цікавили досить широке коло істориків, краєзнавців. В українській радянській історіографії

це праці Шевчука Г.М. "Культурне будівництво на Україні (1921-1925 рр.)" (К., 1963), Михайлова О.О. "Допомога міста селу в піднесенні культури" (К., 1963), Даниленка В.М., Касянова Г.В., Кульчицького С.В. "Сталінізм на Україні: 20-30 рр. (К., 1991) та ін. Цінність названих праць полягає в тому, що в них міститься не тільки конкретний матеріал, але й узагальнення та осмислення тих історичних процесів, зокрема в галузі культури, які відбувалися на Україні. Останнім часом побачили світ праці, які з нових позицій оцінюють проблеми розвитку освіти і культури на Поділлі (П.С. Григорчук, Ю.А. Зінько, О.Г. Лойко, С.С. Плахотнюк та ін). Проте спеціальної праці про культурний розвиток на Поділлі в 20-30-ті рр. на сьогодні ще немає.

Після утвердження більшовицької влади в Україні розпочались перетворення в культурно-освітній галузі, відбувався процес створення осередків освіти, науки, а разом з цим формування національної інтелігенції.

Першим важливим кроком на шляху ліквідації культурної відсталості була ліквідація неписьменності. Виконуючи заклик "Геть неписьменність!", проголошений в ході культурної революції, більшовицька влада створювала пункти ліквідації неписьменності та школи. Все населення віком від 8 до 50 років, яке не вміло читати й писати, повинне було вчитись. Неписьменні, зайняті на підприємствах, в дні навчання звільнялись на дві години від роботи із збереженням заробітної плати.¹ Так, на Тростянецькому цукровому заводі лікнепом було охоплено 490 чоловік.² У Подільській губернії на жовтень 1924 року нараховувалось 1566 ліквідпунктів неписьменності.³

Радянський уряд, який поставив мету збудувати новий соціально-економічний устрій, сприяв створенню нових типів шкіл і підходів у викладанні. Система народної освіти складалась з початкової, середньої, вищої та допоміжної форм освіти.

Початкову освіту давала трудова школа, яка поділялась на одноконцентрову – перших чотири групи, і двоконцентрову – останніх чотири групи після чотирирічки.⁴ В перших-четвертих класах учні вивчали рідну мову, арифметику, краєзнавство, природознавство, географію, вчилися малювати, співати, ліпити, займалися фізкультурою та ручною працею. В п'ятих-сьомих класах вивчалися українська і російська мови і література, історія, математика, фізика, хімія, природознавство, географія, малювання, співи, фізкультура. Вивчення історії і географії України, української мови та літератури в школах запроваджувалось вперше. Семирічна школа охоплювала навчання дітей віком від 8 до 15 років. За декретом уряду всі громадяни УСРР повинні були мати освіту не нижче чотирирічки. Ті учні, які виявили здібності до навчання, мали змогу продовжити його в старших групах семирічки.

В Подільській губернії, крім українців, проживали поляки, євреї, росіяни. Для них існували школи, в яких вивчалися рідні мови та культура.

На 1924 рік на Поділлі налічувалось 2016 трудових шкіл, з них 1752 були українськими, 91 – єврейська, 71 – польська. Навчалось у них 168771 чол.⁵

До середини 30-х років було завершено уніфікацію системи народної освіти і утверджено три типи шкіл: чотирикласна, семикласна і десятикласна середня школа. На 1940 рік у Вінницькій області нараховувалось 1540 середніх шкіл, в яких навчалось 366, 7 тис. учнів.⁶

Проте матеріальне забезпечення шкіл було недостатнім. На утримання навчальних закладів не вистачало коштів. Школи були забезпечені меблями лише на 40%.⁷ Не вистачало підручників, та й ті закупувались здебільшого за кошти батьків учнів. Уряд дбав про поліпшення такого становища. 12 лютого 1933 року ЦК ВКП(б), а 11 травня того ж року ЦК КП(б)У прийняли однакові постанови "Про підручники для початкової та середньої школи", які передбачали створення єдиних стабільних загальноприйнятих шкільних посібників.⁸

Низькою була заробітна плата вчителів, інколи вони її не отримували місяцями. В 20-х роках зарплата вчителя не забезпечувала його прожиткового мінімуму. В 30-х роках вона дещо підвищилась, проте оплата праці міського і сільського вчителя суттєво відрізнялась. Так, на 1937 рік вчителі I-IV класів у містах отримували 282 крб., у селах – 226 крб. на

місяць, вчителі У-УІІ класів – відповідно 341 і 286 крб., вчителі УІІІ-Х класів – 372 і 336 крб.⁹ Самі вчителі не завжди мали відповідну освіту для того, щоб забезпечити високий рівень викладання. Так, у Жмеринському районі з 98 вчителів вищу освіту мали 25 чоловік, решта – лише середню.¹⁰ На 1937 рік у Вінницькій області налічувалось 24 тис. вчителів, проте вищу освіту мали всього 2578 чол., незакінчену вищу – 1040, середню – 10171 і не мали навіть середньої освіти 10100 чол.¹¹ Отже, майже половина педагогів не мала необхідної освіти. Наслідком такої ситуації був низький освітній рівень населення. Повністю не була подолана неписьменність: на 1 січня 1938 року у Вінницькій області неписьменними залишалось 37654 чоловік, малописьменними – 51269.¹²

В 20-30-х роках країна потребувала спеціалістів для роботи в різних сферах господарства. На Поділлі існувало чимало закладів професійної освіти – профтехшколи, технікуми, які готували спеціалістів вузького профілю. В губернії налічувалось 6 технікумів, де навчалось 112 чоловік, 28 соціально-економічних шкіл на 1558 чоловік, 2 будівельні школи з 44 учнями, 5 механічних шкіл з 118 учнями, 17 технічних шкіл з 881 учнями, 14 агрономічних шкіл з 202 учнями, 2 ремісничі школи з 30 учнями, 14 педагогічних шкіл з 565 учнями, 5 медичних шкіл з 134 учнями, 2 школи по цукроварінню і 10 різних курсів.¹³

В 1920 році були створені трирічні педагогічні курси, згодом реорганізовані в український педагогічний технікум. У 1937 році його було перейменовано в педагогічну школу ім. І.Франка, яка готувала вихователів дошкільних установ та вчителів початкових шкіл.¹⁴ В технікумі нараховувалось 13 викладачів і навчалось 113 студентів.¹⁵

Вінницький європедтехнікум було відкрито у 1924 році на кошти місцевого бюджету при допомозі Євтовариства. Тут навчалось 88 студентів і викладало 11 вчителів.¹⁶

У жовтні 1921 року у м. Вінниці було відкрито фармацевтичну школу, яку в грудні реорганізовано у фармацевтичний технікум. У 1925-1926 рр. тут працювало 25 педагогів і навчалось 156 чоловік.¹⁷

На Поділлі працювали сільськогосподарські технікуми в с. Сутиски Тиврівського району, у м. Хмільнику та Могилеві-Подільському. Оскільки сільське господарство мало велике значення для розвитку Подільської губернії, головним завданням профосвіти було зміцнення бази сільськогосподарської освіти та підтримка професійних шкіл. Проте не завжди була змога вирішувати ці питання позитивно. Так, за повідомленням інспектора наросвіти Вінницької округи, у 1924 році було закрито Літинську агрономічну школу та дві трудові школи, оскільки у місцевому бюджеті не було коштів на їх утримання.¹⁸ За недостатністю коштів уряд змушений був встановити плату за навчання. На Поділлі щомісячна плата становила від 0,5 до 7 товарних карбованців.¹⁹

Все ж, незважаючи на труднощі, система професійно-технічної освіти продовжувала розвиватись. На 1933 рік у Вінницькій області існувало 63 технікуми.²⁰ За рівнем знань з фаху випускники технікумів не поступались перед випускниками вузів, які готували керівників або організаторів широких галузей народного господарства чи державного будівництва і повинні були давати всебічні знання. Таких інститутів Вінницька область налічувала 9.

В 1920 році був створений Вінницький інститут народної освіти. Він складався з гуманітарного, фізико-математичного та природничо-географічного факультетів. Інститут готував спеціалістів усіх галузей народної освіти – дошкільної, шкільної та позашкільної.²¹ Вуз перебував у важкому матеріальному становищі, слабкою була матеріальна база, але до 1930 року путівку в життя отримали 144 випускники. Так, у 1920 році тут навчалось 212 студентів, у 1923-1924 рр. – 149 чол., працювало 20 викладачів. Інститут мав власну бібліотеку, яка налічувала 4738 томів літератури науково-педагогічного та соціально-політичного змісту.²²

З 1930 року ВІНО було перейменовано в інститут соціального виховання, метою якого стала підготовка вчителів для семирічних трудових шкіл старшого концентру (ФЗУ та ШКМ). Було відкрито 3 курси з 4 відділеннями: агробіологічним, техніко-математичним, історико-економічним, мовно-літературним. При інституті працювало 3 робітфаки. Термін

навчання тривав 3 роки.²³

В 1933 році вуз знову було перейменовано, тепер – в педагогічний інститут.

Фармацевтичний технікум м. Вінниці було реорганізовано у фармацевтичний інститут. У 1935 році було відкрито медичний інститут. На перший курс було набрано 250 студентів, 83% яких були робітниками і селянами. В інституті працювало 9 професорів і 50 асистентів.²⁴

У Вінниці існував робітничий університет, який підвищував культурний рівень робітників місцевих підприємств та готував технічні кадри для промисловості і сільського господарства. Університет мав такі відділи: будівельний, електромеханічний, хімічний, колгоспний, соціальної перебудови побуту, єврейський. Курс навчання становив 3 роки. На початку 1930-1931 рр. тут навчалось 853 студенти.

Вищі навчальні заклади відкривались і в інших містах Поділля. Так, у м. Кам'янці-Подільському існували інститут соціального виховання та інститут птахівництва, заснований у 1939 р на базі колишнього сільськогосподарського інституту.

На 1940-1941 рр. у Вінницькій області налічувалося 4 вищих навчальних заклади, в яких здобували освіту 6542 студенти, 31 технікум та інші середні спеціальні заклади, в яких навчалось 7748 чол.²⁵

Велике значення для навчання мали бібліотеки. У Вінницькій окрузі на 1927-1928 рр. налічувалося 258 сільських бібліотек, у фондах яких зберігалось 72416 книг, 73 пересувні бібліотеки з 14400 книгами. У Вінницькій обласній бібліотеці ім. Тімірязєва знаходилось 60 тисяч книг.²⁶ На 30-ті роки кількість бібліотек значно збільшилась, на 1940 рік на Вінниччині нараховувалося 1268 бібліотек, із них 1079 – на селі.²⁷

Отже, в 20-30-х рр. нова влада вирішувала важливу проблему по піднесенню культурного рівня населення. Цей процес відбувався у надзвичайно важких умовах зруйнування і хаосу. Але справа зрушила з місця – відбувалась ліквідація неписьменності, поступово встановилась єдина система освіти, використовувались нові методи навчання і виховання. Середньою школою було охоплено близько третини учнів. Збільшувалось будівництво шкіл, що дало змогу ліквідувати навчання в третю зміну.

Проте система освіти мала суттєві недоліки. Одним із них став розрив між загальноосвітньою, спеціальною середньою та вищою школами, а також відрив теорії від практики в спеціальних навчальних закладах.

Важливими проблемами школи були нестача підготовлених вчительських кадрів та також слабе матеріальне забезпечення. Вчителям не дозволялося відступати від навчальних планів та програм, що не давало можливості творчого підходу до навчання. Сталінська система придушувала в зародку будь-яке відхилення від регламентованої лінії поведінки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні (1921-1925 рр.).-К.,1963.-С.48; 2. Михайлов О.О. Допомога міста селу в піднесенні культури.-К., 1963.-С.131; 3. Шевчук Г.М. Вказана праця.-С.57; 4. ДАВО. Р.256.-Оп.1.-Спр.83.-Арк.238; 5. ДАВО.-Ф.(П)-1.-Оп.1.-Спр.419.-Арк.213; 6. Вінницька область в цифрах. Статистичний збірник.-К., 1964.-С.215; 7. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.10.-Арк.515; 8. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30 роки.-К.,1991.-С.238; 9. ДАВО.-Ф.(П)-136.-Оп.9.-Спр.437.-Арк.110; 10. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.9.-Арк.151-152; 11. Зінченко А. Від байдужості до вболівань //Радянська освіта. - 2 жовтня 1990 р.; 12. ДАВО.-Ф.(П)-136.-Оп.9.-Спр.437.-Арк.113; 13. Подольський пролетарий.- 15 июля.-1921 г.; 14. ДАВО. Путівник архіву.-С.179; 15. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.1138.-Арк.1, 9, 13; 16. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.1137.-Арк.1-4; 17. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.1141.-Арк.1-3; 18. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.10; 19. Шевчук Г.М. Вказана праця.-С.158; 20. ДАВО.-Ф.(П) 457.-Оп.1.-Спр.135.-Арк.3-5; 21. ДАВО. Путівник архіву.-С.178; 22. ДАВО.-Ф. 1941.-Оп.1.-Спр.5.-Арк.67; 23. Вся Україна та АМСРР.1931.-С.ХХУІ; 24. ДАВО. Ф.(П) 136.-Оп.6.-Спр.606.-Арк.5; 25. Вінницька область в цифрах. Статистичний збірник.-К.,1964.-С.220; 26. ДАВО.-Р.256.-Оп.1.-Спр.722.-Арк.75; 27. Вінницька область в цифрах....-С.221.